

TÜRKİYE CUMHURİYETİ HÜKÜMETLERİNİN ENGELLİLİK ALANINA YAKLAŞIMI: HÜKÜMET PROGRAMLARI ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME¹

THE APPROACH OF THE GOVERNMENTS OF THE REPUBLIC OF TURKEY TO THE DISABILITY FIELD: AN EVALUATION THROUGH GOVERNMENT PROGRAMS

Mehmet AKTEL*, Şerafettin ERTEN**

* Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi, mehmetaktel@sdu.edu.tr

** Yrd. Doç. Dr., Uşak Üniversitesi Sağlık Yüksekokulu Sağlık Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi- Bölüm Başkanı (serafettin.erten@usak.edu.tr)

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinin engellilik olgusuna yaklaşımını hükümet programları çerçevesinde ele almaktır. Bu doğrultuda çalışmada, içerik analizi yöntemi ile 1923'ten bu güne kadar göreve gelmiş 65 hükümet tarafından hazırlanan program incelenmiştir. Çalışmada öncelikle hükümet programlarında yer alan engellilere yönelik amaç ve hedefler ortaya konulmuştur. Daha sonra bu amaç ve hedeflerin, engellilerin sorunlarının yoğunlaştığı “ayrımcılık yasağı ve eşitlik, erişilebilirlik, istihdam, eğitim, sağlık ve rehabilitasyon, sosyal yardımlar, mevzuat ve kurumsal yapı” alanları çerçevesinde dağılımı ele alınmıştır. Elde edilen bulgulara göre, engellilik son döneme kadar hükümet programlarında sınırlı düzeyde yer almıştır. Engellilere yönelik amaç ve hedefler daha çok sosyal yardımlar etrafında yoğunlaşmıştır. Ancak 58. Hükümet (2002-2003) ile birlikte bu amaç ve hedeflerin çeşitlendiği ve çağdaş bir engellilik yaklaşımının benimsendiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kamu Yönetimi, Engellilik, Engelli Politikaları, Hükümet Programları, Türkiye

Jel Kodları: Z00

ABSTRACT

The aim of this study is to handle the approach of the Governments of the Republic of Turkey to the disability fact within the framework of government programs. According to this aim, the government programs which were prepared by 65 government which has been established between 1923 and today are analyzed with content analysis method. In the study primarily, the goals and targets for disabled people which are included in the government programs are revealed. Then, the distribution of these goals and targets was handled within the framework the eight fields as “non-discrimination and equality, accessibility, employment, education, health and rehabilitation, social assistance, legislation and institutional structure” in which the problems of people with disabilities are more intense. According to the findings result, disability was taken limited part in the government programs until the last years. The goals and targets for disabled people are concentrated around social assistance field. But with the 58th Government (2002-2003) it has been determined that these goals and targets are diversified and a modern disability approach is adopted.

Keywords: Public Administration, Disability, Disability Policies, Government Programmes, Turkey

Jel Codes: Z00

1. GİRİŞ

Siyaset, devlet ya da kamu yönetiminden söz edildiğinde, akla ilk gelen kavramlardan birisi de kamu politikasıdır. Kamu politikaları, siyasal ve yönetsel bir süreç olarak, devlet kurumunun ortaya çıktığı günden bu yana varlığını sürdürmektedir. Çünkü ister ilkel, ister modern olsun sınırları belirli bir toprak parçası üzerindeki en üst otorite olan devletin, vatandaşlarına karşı bir takım sorumlulukları vardır. Bu sorumlulukların yerine getirilmesi, ilgili alanlarda basit ya da karmaşık bir takım politikaların üretilmesi ve bunların uygulanması anlamına gelmektedir.

Kamu politikasının tanımı üzerinde bir uzlaşma bulunmamaktadır. Bununla birlikte kavram en basit şekliyle, “hükümetlerin yapmayı ya da yapmamayı seçtikleri şeyler” olarak ifade edilmiştir (Dye, 2005: 1). Daha kapsayıcı bir yaklaşımla ele alındığında ise kamu politikası, belirli bir kamusal sorun ya da ilgi alanında, devletin, bir başka ifade ile devlet otoritesini kullanma yetkisine sahip kişi ya da kurumların, gayri resmi aktörlerin de etkisi ile yasal bir yetkeye dayanarak verdikleri kararlar sonucu oluşan, eylem ya da eylemsizlik süreci olarak tanımlanabilir.

¹ Bu çalışma, Doç. Dr. Mehmet AKTEL'in danışmanlığında yürütülmüş olan ve Yrd. Doç. Dr. Şerafettin ERTEN tarafından hazırlanan “Türkiye’de Engellilere Yönelik Kamu Politikalarının Analizi” adlı doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Modern devletlerde politika mücadelesi, az ya da çok uzmanlaşmış aktörler arasında gerçekleşir. Yönetimsel oluşumlar, sivil toplum örgütleri, yerel gruplar, özel menfaat birliklikleri gibi farklı, resmi veya gayri resmi toplumsal ve siyasal güç odakları amaç ve çıkarlarını gerçekleştirmek için politika alanında eylemlerde bulunurlar (Duverger, 1971: 126).

Siyasal partiler de bu alanda faaliyette bulunan, önde gelen aktörlerdendir. Siyasal partiler devlet yönetimine kendi üyelerini getirmek ve böylece devlet politikalarını kendi plan, program ve ideolojilerine göre şekillendirip, yürütmek amacı güden kuruluşlardır (Özbudun, 1983: 3).

Siyasal partiler toplumda ve siyasal sistemde bir takım işlevleri yerine getirmektedir. Bunların başında hükümeti oluşturma ya da hükümet etme işlevi gelmektedir. Demokratik sistemlerde, siyasal partiler seçimler yolu ile parlamentoya girerek, devletin siyasal karar organlarını yani yasama ve yürütmeyi oluştururlar (Kapani: 1996: 167).

Yürütme, en genel ifade ile devletin otoritesinden doğan kuralların uygulanmasını, bu kuralları uygulayan kurumları ve yapılan işlemleri anlatan bir kavramdır. Yürütme ayrıca, yasama organının yanında, toplumsal hedeflerin belirlenmesi ve sosyal sorunların çözülmesi konularında da etkin bir yapı olarak işlev görmektedir. Özellikle geleneksel toplumlarda yürütme, kamu politikalarının ve yasaların yapımına tamamen egemen olan bir siyasal araçtır (Kalaycıoğlu, 1984: 405).

Parlamentar sistemlerde yürütme organı genellikle hükümet ve kamu bürokrasisinden oluşur. Bu ikisinin birleşimi, kamu yönetimini oluşturur (Çevik ve Demirci, 2008: 37). Yürütme organının başı olan hükümetler ülkenin genel politikasına yön verir. Dolayısıyla planlanan kamu politikaları, bu genel politikadan ayrı düşünülemez (Gerston, 2004: 80-83). Temel politika belgelerinden olan hükümet programları, kamu politikalarının oluşumunda belirleyici rol oynamaktadır. Hükümetler, bu programlar çerçevesinde ülkedeki politika sorun alanları ile ilgili gündemi belirlemekte ve bu sorun alanlarına ilişkin kamu politikaları oluşturarak, uygulamaya koymaktadır.

Kamu politikaları, toplumun bir ya da birden fazla kesiminde dikkate alınması gereken sorun alanlarından kaynaklanır. Kamu politikalarına konu olan sorun alanları bireylerin aynı problemle yüz yüze geldikleri, çözüm bulamadıkları ve uzun süre devam eden durumlardır. Burada anahtar kavram “problem”dir. Çünkü kamu politikalarına konu olan problemler bireysel değil, kamuya aittir (Gerston, 2004: 22-23).

Bir problemin kamu politikasının konusu olabilmesi için tanımlanması yetmez. Kamu ve politika yapıcılar tarafından problem olarak algılanması ve politika

gündeminde yer alması gerekir (Kraft ve Furlong, 2007: 74). Bir problemin politika gündemine girebilmesi için ise, toplumsal bir sorun alanına ya da devletin dikkatini çeken bir mesele haline dönüşmesi gerekmektedir (Ripley ve Franklin, 1991: 1). Engelliler ve engellilik alanı da tarihsel süreç içerisinde, toplumsal bir sorun olarak çeşitli şekillerde devletin gündemine gelmiş ve bir şekilde düzenlemeye tabi tutulmuştur.

Engelliler, içinde bulunulan toplumsal dönem, üretim biçimi, din ve ahlaki değerler, teknolojik gelişmeler, ideoloji gibi çeşitli faktörlerin biçimlendirdiği politikalar sonucu yok sayılmış, görmezden gelinmiş, merhamet edilmiş, tedavi edilmiş ve son dönemde de bir takım haklarının var olduğu kabul edilmiş sosyal bir gruptur.

İnsan doğasının yadsınmaz gerçeklerinden biri olan engellilik, karmaşık, dinamik, çok yönlü ve aynı zamanda tartışmalı da bir olgudur (WHO, 2011b: 3). Bu nedenle, engellilik kavramının tanımlanması ve sınıflandırılmasında, farklı disiplinler, yaklaşımlar, ideolojiler ve hatta kamu politikaları bu olguya kendi açılarından yaklaşmıştır (Aysoy, 2004: 13).

Engellilik kavramının zaman içerisinde değişen anlamı ve sakat, özür, engelli gibi kavramların birbirinin karşılığı olarak kullanılması, ortak bir tanımlama yapılmasını güçleştirmiştir (Burcu, 2007: 7). Bu nedenle engelli politikaları alanında başı çeken örgüt olan Birleşmiş Milletler ‘in (BM), uluslararası alanda engellilere yönelik en son ve en önemli belge olan Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme’de yaptığı tanım, kavrama ilişkin bir uzlaşma olarak kabul edilebilir. Bu belgede engelli birey, “*diğer bireylerle eşit koşullar altında topluma tam ve etkin bir şekilde katılımlarının önünde engel teşkil eden uzun süreli fiziksel, zihinsel, duygusal ya da algısal bozukluğu bulunan kişi*” olarak tanımlanmıştır (Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme, 2008: Madde 1).

Dünya Sağlık Örgütü’nün (WHO) yaptığı araştırmalara göre, 2010 yılı dünya nüfus sayısı dikkate alındığında, bu nüfusun yaklaşık % 15’inin, yani bir milyardan fazla bireyin çeşitli engellilik problemleri yaşadığı tahmin edilmektedir (WHO, 2011a).

Konu Türkiye açısından ele alındığında da benzer bir tablo ortaya çıkmaktadır. 2002 yılında Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı (ÖZİDA) ve Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) işbirliği ile gerçekleştirilen “Türkiye Özürlüler Araştırması” sonuçlarına göre ülkemiz nüfusunun % 12,29’u engelli vatandaşlarımızdan oluşmaktadır. Bu oran genel nüfus içerisinde yaklaşık olarak 8,5 milyon vatandaşımıza denk gelmektedir (ÖZİDA ve DİE, 2004).²

Türkiye İstatistik Kurumu’nun (TÜİK) 2011 Nüfus ve Konut Araştırması verilerine göre ise Türkiye’de en az

² Türkiye Özürlüler Araştırması’nda süregelen hastalığa sahip olanlar da toplam engellilik oranı içerisinde gösterilmiştir. Araştırma sonucu ortaya konulan % 12,29’luk oranın % 9,70’i

süregelen hastalığa sahip olanlardan, % 2,58’i ise işitme, görme, ortopedik vb. diğer engellerine sahip bireylerden oluşmaktadır (ÖZİDA ve DİE, 2004).

bir fonksiyonunda (görme, duyma, konuşma, yürüme ve merdiven çıkma ve inme, bir şeyler taşıma ve tutma ve öğrenme, dört işlem yapma hatırlama gibi) bozukluk olduğunu beyan edenlerin sayısı 4.882.841 kişidir. Bu rakamlara göre 2011 yılı için Türkiye’de en az bir vücut fonksiyonunda bozukluk olanların sayısının genel nüfusa oranı yaklaşık % 6,5’dir (TÜİK, 2016).³

İnsanlık tarihi içerisinde engellilere yönelik farklı tutumlar, engelliliği açıklamaya yönelik çeşitli modellerin geliştirilmesine dayanak oluşturmuştur. Bu modeller, engelliliğin kavramsallaştırılması ve tanımlanması yanında, onun evrensel bir olgu olarak ele alınması, engelli hakları hareketlerinin gelişimi ve engelli politikalarının oluşturulması alanlarında da önemli katkı sağlamaktadır (Çağlar, 2009: 18).

Engellilik literatürü incelendiğinde geleneksel, medikal ve sosyal olmak üzere üç temel modelin bulunduğu görülmektedir. Geleneksel modele göre engellilik kişisel bir trajedi, bireysel bir sorundur (Barnes, 2012: 1). Engellilik, bireyin veya yakın çevresinin işlemediği bir suç ya da günahın karşılığı olan ilahi bir cezalandırma olarak görülmüştür. Bu nedenle engelliler toplumsal ilişkilerden büyük ölçüde dışlanmıştır (Arıkan 2002: 14-15).

Medikal modele göre ise engellilik, bireysel bir patoloji ve sakatlık sorunudur (Bricout vd., 2004: 48). Medikal model engelliliği bir “hasta rolü” olarak kabul etmektedir. Hastalık bir mazerettir. Hasta insan, toplumsal yükümlülüklerden muaftır. Engelli bireyler, uyumsuz ve toplumsal gerçekliği kabul edemeyen insanlar olarak algılanmışlardır (Pfeiffer, 2005: 26). Dolayısıyla engellilerin tedavi ve rehabilite edilmesi gerekmektedir (Çağlar, 2009: 18). Bu model de engellileri toplumsal ilişkiler ağının dışına itmiş ve ötekileştirmiştir. Engellilik mekanik bir anlayışla ele alınmış, engelli bireylerin insani vasıfları düşünülmeden oluşturulan ve uygulanan bir politika ve prosedürler sisteminin doğmasına neden olmuştur (Aysoy, 2004: 22-31).

Bu gün geçerli olan ve günümüz engelli politikalarına yön veren, sosyal model ve bu model içerisinde gelişen hak temelli yaklaşımdır. Sosyal modele göre engellilik, dış çevrenin bir ürünüdür ve bireyin fiziksel veya düşünsel eksikliğinin bir sonucu olarak açıklanamaz. Engelliliğin sosyal bir ürün olması nedeniyle model içerisinde yurttaşlık, seçim, güçlendirme gibi kavramlara ve engelliler ile ilgili politikalara öncelik ve önem verilmiştir (Lang, 2007: 3).

Hak temelli yaklaşıma göre ise engellilerin ayrımcılığa, eşitsizliğe, onur ve haysiyet kırıcı davranışlara maruz kalmaları ve bireysel özerkliklerinin tanınmaması engelliliği bir insan hakları sorunu yapmaktadır (WHO, 2011b: 9). İnsan hakları, evrensel ve herkes için geçerlidir. Dolayısıyla, engellilerin de bu haklardan

sonuna kadar yararlanması gerekmektedir (Cooper, 2000: 59). Bu nedenle temel amaç, engellilere toplum içerisinde bağımsız ve kendilerini gerçekleştirebilecekleri bir yaşam için gerekli fırsatları sağlamaktır (Beaulaurier ve Taylor, 2007: 54).

20. yüzyılın ilk yarısına kadar devam eden tarihsel süreçte engelliliğin geleneksel ve medikal modeller çerçevesinde ele alındığı görülmektedir. Özellikle sanayileşen toplumla birlikte medikal model gelişmeye başlamış ve engellilik, politika alanında teorik açıdan olmasa da uygulama açısından daha somut bir biçimde ele alınmaya başlanmıştır (Braddock ve Parish, 2011: 115-126). Bu dönemin tipik özelliği, kamu politikası alanında engellilere yönelik düzenlemelerin, toplumsal bir hak talebine karşılık olarak değil, devlet tarafından sosyal ve ekonomik istikrarın devamı için gerçekleştirilmiş olması ve daha çok sosyal yardım, tedavi ve rehabilitasyon odaklı uygulamalar şeklinde gerçekleştirilmesidir.

II. Dünya Savaşı sonrası dönemde ise, engelli politikaları açısından temel dönüşüm, engelliliğin siyaset alanına girmesidir. Bir başka ifade ile engellilik, hem ulusal, hem de uluslararası platformda siyasal bir kimlik olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Engelliliğin siyasallaşmasının bir takım nedenleri bulunmaktadır. Bunlardan ilki, engellilerin toplumdaki dezavantajlı veya marjinal gruplardan biri olduğunun kabulüdür. Buna göre engelliler, toplumdaki diğer bireylerden farklı olarak bir çok haktan mahrum olup, marjinal bir hayat yaşamaktadırlar. İkincisi, engellilik kimlik siyaseti ekseninde gerçekleşen bir siyasal mücadele türüdür. Bu kabule göre, daha önce engellilik ve engellilere dair karar verme ve politika yapma yetkisi siyasal elitler elinde iken, artık engelli bireyler de bu alana dâhil olmuştur. Üçüncüsü ise, engelliliğin sosyal modelinin ortaya çıkışıdır. Bu model, engellilik tanımından başlayarak alana dair yapı ve kabulleri kökten değiştirmiştir (Shakespeare ve Watson, 2011: 388-389).

İnsan hakları çağı olarak adlandırılabilir olan 20. yüzyılın ikinci yarısından sonraki dönem (Yanık, 2008: 1134), engellilerin de bu alanda ulusal ve uluslararası platformda önemli kazanımlar elde ettiği tarihi bir süreçtir. Kuşkusuz bu sürecin sadece engelliler için değil, tüm insanlık için en güçlü ve önemli düzenleyicisi ve politika üreticisi Birleşmiş Milletler’dir (Ünal, 1994: 58; Güneysu, 2013: 3).

Engellilerin hak arayışları, BM tarafından desteklenmiş ve örgüt tarafından engellilik alanına ilişkin çok sayıda çalışma ve düzenleme yapılmıştır. Bunlardan en önde gelenleri 1975 yılında İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi’ne ek olarak yayımlanan “Engelli Hakları Bildirgesi”, 1993 yılında ilan edilen “Engelliler İçin Fırsat Eşitliği Konusunda Standart Kurallar” ve tüm bu çalışmaların nihai sonucu olarak kabul edilebilecek

³ TÜİK verilerine göre 31 Aralık 2011 itibari ile Türkiye’nin nüfusu 74.724.269 kişidir (Nüfus ve Konut Araştırması 2011, 23.10.2016).

olan, 13 Aralık 2006 tarihli “Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme”dir.⁴

Engellilerin hak ve özgürlüklerine ilişkin en son ve en önemli belge olan Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme'nin amacı engellilerin insanlık onurlarına olan saygıyı güçlendirmek ve onların tüm insani temel hak ve özgürlüklerden eşit bireyler olarak faydalanmalarını teşvik ve temin etmek olarak belirlenmiştir (Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme, 2008: Madde 1). Engelliliğin sosyal modeli ve hak temelli yaklaşım çerçevesinde şekillenen belge, günümüzde engellilere yönelik ulusal ve uluslararası plan, program ve politikaların belirlenmesinde ve uygulanmasında yararlanılan temel belge konumundadır.

Bir ülkede devletin niteliği, politika öncelikleri, yöneticilerin hâkim ideolojileri, toplumsal değerler ve inanışlar, ekonomik gelişmişlik gibi özellikler engelliliğin anlaşılmasında ve politikaya dönüştürülmesinde etkili olan unsurlardır. Bu unsurlar aynı zamanda engelli politikalarının ülkeden ülkeye farklılaşmasının da temel belirleyicisidir (Drake, 1999: 35).

Türkiye’de engelli politikalarının önemli bir özelliği bu politikaların öncelikle uluslararası alanda çeşitli şekillerde kabul edilip onaylanması, daha sonra iç mevzuata konu olmasıdır (Kolat, 2010: 187). Bu bakımdan BM’nin engellilik alanına ilişkin çalışmaları, Türkiye’de de engelli politikaları ve bu alandaki kurumsal yapılanmayı etkilemiştir. Özellikle 1980’li yıllarla birlikte, engellilere yönelik politika esaslarının Anayasa ve Kalkınma Planlarına girmesi ve engellilere yönelik ilk kurumsal yapılanmaların ortaya çıkmasında, BM’nin 1981 yılını “Özürsüzler Yılı” ilan etmesi ve 1983-1992 yılları arasında “Özürsüzler On Yılı” olarak kabul etmesinin rolü büyüktür (Burcu, 2007: 44; ÖZİDA, 2001: 5).

Bu dönemde, “Özürsüzler On Yılı” kapsamında engellilere yönelik olarak yapılacak çalışmaların koordine edilmesi amacıyla Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı bünyesinde bir “Sakatları Koruma ve Koordinasyon Kurulu” oluşturulmuştur. Bu Kurul, 1997 yılında Başbakanlık Özürsüzler İdaresi’nin teşkiline kadar engelliler ile ilgili çalışmaları yürütmüştür (ÖZİDA, 2001: 5).

1982 yılında kabul edilen yeni Anayasa’da ise, 1924 ve 1961 Anayasalarından farklı olarak, engellilere yönelik doğrudan ifadeler yer verilmiştir. 1982 Anayasasının “Sosyal Güvenlik Bakımından Özel Olarak Korunması Gerekenler” başlıklı 61. Maddesi devlete, sakatların korunması ve toplum hayatına intibakları için gerekli tedbirlerin alınması ve bu amaçla gerekli teşkilat ve tesisleri kurmak ve kurdurmak görevini yüklemiştir.

Ülkemizde engellilere yönelik politikalar ve kurumsal yapılanmadaki temel dönüşüm 1990’lı yılların ikinci yarısından itibaren başlamıştır. Bu dönem aynı zamanda Türkiye’nin Avrupa Birliği (AB)’ne üyeliğinin resmen onaylandığı bir zaman dilimine de denk gelmektedir.

Bu süreçte ilk önemli değişiklik engellilere yönelik kurumsal yapıda gerçekleştirilmiştir. 25.03.1997 tarih ve 571 sayılı “Özürsüzler İdaresi Başkanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname” (R.G. 30.05.1997 tarih ve 23004 sayı-Mükerrer) ile Başbakanlığa bağlı Özürsüzler İdaresi Başkanlığı kurulmuştur. Başkanlığın kuruluş amacı engellilere yönelik hizmetlerin düzenli, etkin ve verimli bir şekilde yürütülmesini sağlamak, ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşlar arasında işbirliği ve koordinasyonu sağlamak, engelliler ile ilgili ulusal politikaların oluşturulmasına yardımcı olmak ve engellilerin sorunlarını tespit ederek bunlara çözüm yolu üretmek olarak belirlenmiştir (Madde 1).

Ulusal politikaların belirlenmesine yardımcı olması amacıyla Özürsüzler İdaresi Başkanlığı bünyesinde bir Özürsüzler Yüksek Kurulu oluşturulması ve Özürsüzler Şurası tertip edilmesi ön görülmüştür (Madde 18; Madde 20). Bu bağlamda ilki 1999 yılı olmak üzere 2000, 2005 ve 2007 yıllarında dört Şura düzenlenmiştir. Bu Şuralar engellilerin sorun ve taleplerinin dile getirilmesinde, engellilere yönelik politikaların belirlenerek yasal mevzuatın düzenlenmesinde devlet ve toplumdaki engelli algısının değişmesinde önemli katkı sağlamıştır.

Özürsüzler İdaresi Başkanlığı 2011 yılında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın kurulması ile birlikte bu Bakanlığa bağlanmış ve Özürsüz ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü adı altında yeniden yapılandırılmıştır. Başkanlık bu tarihe kadar Türkiye’de engellilik alanının ana düzenleyicisi olmuştur.

Bu dönemde atılan ikinci önemli adım ise, engellilere yönelik bir çerçeve kanunun çıkarılmasıdır. Gerek Özürsüzler İdaresi Başkanlığı’nın faaliyetleri, gerekse Türkiye’nin AB müktesebatına uyum sürecinin getirdiği yükümlülükler, 2005 yılında 5378 sayılı “Özürsüzler ve Bazı Kanun Hükmündeki Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun’un (R.G. 07.07.2005 tarih ve 25868 sayı) yürürlüğe girmesi ile sonuçlanmıştır. Kanun, yapısı bakımından engellilerin o güne kadar elde edemediği birçok hakkı kapsamı açısından önemli bir yere sahiptir (Gökmen, 2007: 1099). Bununla birlikte engellilik, ilk kez sosyal politika kapsamında ele alınmış ve bu nedenle bir anlayış değişimine de gidilmiştir. Ayrıca 5378 sayılı Kanun’da BM ve

⁴ Türkiye Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme’yi 03.12.2008 tarihinde kabul edilen ve 18.12.2008 tarih ve 27084 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan 5825 sayılı “Engellilerin Haklarına İlişkin

Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun” ile kabul etmiştir. Ayrıca Sözleşme’nin Ek İhtiyari Protokolü de 03.12.2014 tarih ve 6574 sayılı Kanun ile onaylanmıştır.

AB'nin engellilere yönelik standart normlarının etkileri de açıkça görülmektedir (Seyyar, 2008: 81).

Türkiye'de engellilere yönelik kamu politikaları açısından atılan en önemli adım ise 2008 yılında BM Engelli Hakları Sözleşmesi'nin kabul edilmesidir. Atılan bu adımın devamı olarak, 2013 yılında 6462 sayılı "Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Yer Alan Engelli Bireylere Yönelik İbarelerin Değiştirilmesi Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" (R.G. 03.05.2013 tarih ve 28636 sayı) çıkarılmıştır. Bu kanun ile 5378 sayılı Kanun'un adı ve bir takım maddeleri değiştirilerek, BM Engelli Hakları Sözleşmesi ile uyumlu hale getirilmiştir. Bunun sonucunda Türkiye, Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği standart ve normlarına uygun, çağın gereklerini karşılayan bir engelliler kanununa sahip olmuştur.

Günümüzde engellilik tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de önemli bir kamu politikası alanıdır. Çünkü nüfus içerisindeki payları bu kadar yüksek olmasına rağmen engellilerin, temel sorunları devam etmektedir. Mevcut sorunlar göz önüne alındığında, engelliliğin sadece bireysel ve tıbbi bir sorun değil, sosyal, ekonomik, kültürel, siyasal vb. birçok farklı perspektiften ele alınması gereken sosyal bir olgu olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Engellilerin toplumdaki diğer bireyler gibi her türlü insani haklarını elde etmelerinde ve mevcut sorunlarının çözümünde kullanılan temel aracın, yürütülen kamu politikaları olduğu görülmektedir. Hükümet programları ise kamu politikalarına yön veren, en önemli belgeler arasında yer almaktadır.

2. YÖNTEM

Çalışmanın amacı, Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinin engelliliğe ve engellilik alanına bakışını hükümet programları çerçevesinde ortaya koymaktır.

Çalışmada nitel veri analizi yöntemlerinden doküman incelemesi kullanılmıştır. Bulgular Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri tarafından hazırlanan Hükümet Programlarının incelenmesi ile elde edilmiştir. Çalışma 30.10.1923-06.03.1924 tarihleri arasında görev yapan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Hükümeti ile 24.05.2016 tarihinde kurulan ve bu gün görevine devam eden 65. Hükümet ile sınırlıdır.

Çalışmada öncelikle Hükümet Programlarında yer alan, engellilik alanına ilişkin amaç ve hedefler ortaya konulmuştur. Daha sonra bu amaç ve hedeflerin, engellilerin sorunlarının yoğunlaştığı "ayrımcılık yasağı ve eşitlik, erişilebilirlik, istihdam, eğitim, sağlık ve rehabilitasyon, sosyal yardım, mevzuat ve kurumsal

yapı" alanlarına dağılımları incelenmiştir. Sonuç bölümünde Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinin engellilik alanına yaklaşımları hükümet programlarında ortaya konan amaç ve hedefler çerçevesinde, politika örnekleriyle değerlendirilmeye çalışılmıştır.

3. BULGULAR

Birinci kısımda Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinin açıkladıkları Hükümet Programlarında, engellilik alanına ilişkin amaç ve hedef olarak neleri taahhüt ettikleri ortaya koyulmuş ve bunlar tablolaştırılmıştır. Tablo hazırlanırken engellilik alanına ilişkin taahhütlerin bulunduğu Hükümet Programları dikkate alınmıştır. Herhangi bir taahhüdün bulunmadığı programlar tabloya dâhil edilmemiş ve bu hükümet programları tablonun altında sıralanmıştır.

İkinci kısımda ise Hükümet Programlarında taahhüt edilen amaç ve hedeflerin, engellilerin sorunlarının yoğunlaştığı, "ayrımcılık yasağı ve eşitlik, erişilebilirlik, istihdam, eğitim, sağlık ve rehabilitasyon, sosyal yardım, mevzuat ve kurumsal yapı" olmak üzere, sekiz alan itibari ile dağılımları tablo haline getirilmiştir.

3.1. Hükümet Programları

Kamu politikalarının oluşturulmasında önemli araçlardan birisi de hükümet programlarıdır. Bu programlar iş başına gelmiş hükümetlerin toplumsal sorunlar karşısında nasıl bir yol izleyeceklerini ortaya koydukları politik taahhünamelelerdir. Bir başka ifadeyle bu programlar, hükümetler tarafından oluşturulmuş politika gündemleridir. Bu bağlamda hükümetler, kendilerince öncelikli gördükleri ülke meselelerini ve uygulayacakları politikaları bu programlarda ilan ederler ve yasalaştırılabilen politika kararları kamu politikası olarak uygulanır. Bu açıdan Cumhuriyet döneminde kurulmuş hükümetlerin programlarının incelenmesi, Türkiye'de hükümetlerin bir başka ifade ile siyasetin, engellilik sorununa nasıl yaklaştığını ve kamu politikası olarak nelerin başarılı olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Bu gün görevini sürdüren 65. Hükümete kadar olan programlar incelendiğinde, 30. Hükümete (I. Demirel Hükümeti 27.10.1965-03.11.1969) kadar olan programlarda engellilik alanına ilişkin herhangi bir amaç veya hedefin bulunmadığı görülmektedir. 30. Hükümet Programı ile 65. Hükümet Programı arasında 33., 34., 35., 36., 38., 49., 50., 51., 52. ve 63.⁵ Hükümet Programlarında da engellilere ilişkin bir hüküm bulunmamaktadır. (Türkiye Büyük Millet Meclisi, 2016). Engellilik alanına ilişkin amaç veya hedeflerin mevcut olduğu Hükümet Programları Tablo-1'de gösterilmiştir.

⁵ 63. Hükümet bir seçim hükümetidir dolayısıyla "Hükümet Programı" bulunmamaktadır. 07 Haziran 2015 tarihinde yapılan genel seçimler sonrası hükümetin 45 gün içerisinde kurulamaması nedeniyle Anayasa'nın 116. maddesi uyarınca Cumhurbaşkanı seçiminin yenilenmesine karar vermiş ve Adalet ve Kalkınma

Partisi Genel Başkanı Ahmet Davutoğlu'na 01 Kasım 2015 tarihinde yapılması kararlaştırılan genel seçimlere kadar geçici olarak ülkeyi yönetme yetkisini vermiştir. Geçici bir bakanlar kurulu niteliğindedir. Ayrıca bu hükümet Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk seçim hükümetidir.

HÜKÜMET PROGRAMI	AMAÇ VE HEDEFLER
30. Hükümet Programı I. Demirel Hükümeti (27.10.1965-03.11.1969)	İşsizlik sigortası tesis edilecek, kimsesiz çocuklarla, dul, emekli, yetim, ihtiyar ve sakatların durumlarıyla yakından ilgilenilecek, bunların sıkıntıdan kurtarılmaları için gereken tedbirler alınacaktır. Korunmaya muhtaç çocukların, işgücünü kaybeden sakatların ve yaşlıların sosyal durumlarının düzeltilmesi için mali imkânlar ölçüsünde gereken tedbirler alınacaktır (30. Hükümet Programı, 1965).
31. Hükümet Programı II. Demirel Hükümeti (03.11.1969-06.03.1970)	Sosyal devlet anlayışı yalnız fert refahının değil, demokratik rejimin de bir teminatıdır. Bu nedenle dar gelirli ve yoksulları sıkıntıdan kurtarmak, korunmaya muhtaç çocuklara, sakatlara, bakıma muhtaç ihtiyarlara, el uzatmak, hülasa iktisadi bakımdan zayıf düşmüş vatandaşların bu durumlarını gidermek için, alınmakta olunan ekonomik ve sosyal tedbirler geliştirilerek devam edecektir. Bütün vatandaşların sağlık hizmetlerinden en geniş şekilde faydalanmalarını sağlamak, hizmeti vatandaşın ayağına getirmek, halkın sağlık bilgisini artırmak koruyucu hekimliğe öncelik vermek tedavi hekimliğini tamamlayıcı bir unsur olarak kabul etmek ve yürütmek, maddi imkândan yoksun olanlarla, bakıma muhtaç kimsesizleri, sakatları, küçükleri, ihtiyarları ve dar gelirli vatandaşları parasız tedavi imkânlarına kavuşturmak ana hedeflerdendir. Sakatların ve hastalık sebebiyle bedeni ve ruhi kabiliyetlerini kısmen veya tamamen kaybeden kimselerin rehabilitasyonu ve kendilerinin fiziki yapılarına göre yeni meslek edinmelerini sağlayan rehabilitasyon merkezleri artırılacaktır (31. Hükümet Programı, 1969).
32. Hükümet Programı III. Demirel Hükümeti (06.03.1970-26.03.1971)	Bütün vatandaşları sağlık hizmetlerinden en geniş şekilde faydalandırmak; hizmeti vatandaşın ayağına götürmek, halkın sağlık bilgisini arttırmak, koruyucu hekimliğe öncelik vermek, tedavi hekimliğini tamamlayıcı bir unsur olarak kabul etmek ve yürütmek, maddi imkândan yoksun olanlarla bakıma muhtaç, kimsesizleri, sakatları, küçükleri, ihtiyarları ve dar gelirli vatandaşları parasız tedavi imkânlarına kavuşturmak, ana hedeflerdendir (32. Hükümet Programı, 1970).
37. Hükümet Programı I. Ecevit Hükümeti (26.01.1974-17.11.1974)	Bütün sosyal güvenlik kurumları bir çatı altına toplanacaktır. Kurulmuş ve kurulacak güvenlik sistemlerinin dışında kalan muhtaç durumdaki yurttaşlar için sosyal yardımlar bir düzene bağlanacaktır. O arada gelirsiz kalan yaşlılara kimsesiz çocuklara ve sakatlara özel ilgi gösterilecektir (37. Hükümet Programı, 1974).
39. Hükümet Programı IV. Demirel Hükümeti (31.03.1975-21.06.1977)	Sosyal adaleti ve sosyal güvenliği yaygın hale getirmek için gerekli çalışmalar hızla yürütülecek ve sosyal alanda Türk cemiyetini ileriye götüren önemli değişiklikler gerçekleştirilecektir. Genel Sağlık Sigortası yeniden ele alınacaktır. Köylü yurttaşların afetlere karşı korunması için tarım sigortası geliştirip yaygınlaştırılacak; dar gelirli aile çocuklarının okuma ve yetiştirme imkânları artırılacak; muhtaç duruma düşen yaşlı yurttaşların, kimsesiz çocukların, sakatların ıstıraplarını dindirecek tedbirler alınacaktır. Sakat ve eski hükümlülere iş verilmesini öngören hükümlerin uygulanışı dikkatle takip edilecek ve bu gibi kimseler için vakıf şeklinde işyerleri kurulacaktır (39. Hükümet Programı, 1975).
40. Hükümet Programı II. Ecevit Hükümeti (21.06.1977-21.07.1977)	Kooperatifçilik hareketiyle bağlantılı olarak bütün köylüler toplumsal sigortalara ve tarım sigortasına kavuşturulurken, sigorta kapsamı dışında kalıp da yeterli özel gelirden yoksun bulunan bütün yaşlılarla çalışmayacak durumdaki engelli kişilere Devletçe yeterli düzeyde aylık sağlanacaktır. Engelli kişilerin meslek ve sanat eğitimi ve iş bulma olanakları genişletilecektir. Engelli kişilerin eğitimine, toplumsal ve ekonomik sorunlarının çözümüne ve iş bulmalarına Devletçe büyük özen gösterilecektir (40. Hükümet Programı, 1977).
41. Hükümet Programı V. Demirel Hükümeti (21.07.1977-05.01.1978)	Bilhassa yaşlıları, sakatları, iktisaden güçsüz olanları, dul ve yetimleri, kimsesizleri, dar gelirli ve işsizleri özel tedbirlerle ve öncelikle himaye etmek, milli ve insani bir görev olarak kabul edilmektedir (41. Hükümet Programı, 1977).
42. Hükümet Programı III. Ecevit Hükümeti (05.01.1978-12.11.1979)	Sakatlarla eski hükümlülerin yeniden işe alıştırılmaları ve iş bulma olanakları genişletilecektir. Sosyal sigorta sisteminin dışında kalıp da çalışmayacak durumda olan ve yeterli bir gelirden yoksun bulunan yaşlılara, sakatlara, korunmaya muhtaç başka gruplara yeterli sosyal yardımlar yapılacaktır, yaşlılar için huzur evleri, sakatlar için rehabilitasyon merkezleri, çocuklar için çocuk yuvaları ve kreşler yaygınlaştırılacaktır (42. Hükümet Programı, 1978).
43. Hükümet Programı VI. Demirel Hükümeti (12.11.1979-12.09.1980)	Korunmaya muhtaç çocuklarla yaşlı ve sakat vatandaşların Devletçe korunmasını sağlayacak olan Sosyal Hizmetler Kanununun bir an önce çıkarılmasına çalışılacaktır. İktisaden güçsüz zümrelere insanca yaşamının gerektirdiği şartları hazırlamaya devam edilecek, fakir, ihtiyar, kimsesiz ve sakat mutlaka korunacaktır (43. Hükümet Programı, 1979).
44. Hükümet Programı Ulusu Hükümeti (20.09.1980-13.12.1983)	Korunmaya muhtaç gruplara (sakat, yaşlı, çocuk vb.) götürülecek sosyal hizmetlere önem verilecektir (44. Hükümet Programı, 1980).

HÜKÜMET PROGRAMI	AMAÇ VE HEDEFLER
45. Hükümet Programı I. Özal Hükümeti (13.12.1983-21.12.1987)	Korunmaya muhtaç çocuklar ve yaşlılar ile çalışmayacak derecede malul ve sakatların yeterli seviyede sosyal yardıma kavuşturulmaları; eğitim ve öğretimde fırsat ve imkân eşitliğinin sağlanması, bütün vatandaşlarımızın sağlık hizmetlerinden yararlanmaları sosyal güvenlik anlayışının esaslarını meydana getirecektir (45. Hükümet Programı, 1983).
46. Hükümet Programı II. Özal Hükümeti (21.12.1987-09.11.1989)	Korunmaya muhtaç çocuklar ve yaşlılar ile çalışmayacak derecede malul ve sakatların yeterli seviyede sosyal yardıma kavuşturulmaları; eğitim ve öğretimde fırsat ve imkân eşitliğinin sağlanması, bütün vatandaşlarımızın sağlık hizmetlerinden yararlanmaları sosyal güvenlik anlayışının esaslarını meydana getirecektir (46. Hükümet Programı, 1987).
47. Hükümet Programı Akbulut Hükümeti (09.11.1989-23.06.1991)	Toplumsal olarak korunması gereken sakatlara yönelik hizmetlerin koordinasyonu ve istihdamı hususlarına ayrı bir önem verilecek, eski hükümlülerin istihdam alanlarında değerlendirilmesi temin edilmek suretiyle topluma yararlı birer kişi olmaları sağlanacaktır (47. Hükümet Programı, 1989).
48. Hükümet Programı I. Yılmaz Hükümeti (23.06.1991-20.11.1991)	Sosyal güvenlik ve sosyal yardım politikaları içinde yaşlıların, gazilerin korunması, korunmaya muhtaç çocuklar ile sakatların topluma kazandırılmaları, eğitim öğrenimlerine öncelik verilerek bunlara istihdam imkânları temini başlıca çalışmalar arasındadır. Toplumsal olarak korunması gereken sakatlara yönelik hizmetlerin koordinasyonu ve istihdamı hususlarına ayrı bir önem verilerek eski hükümlülerin istihdam alanlarında değerlendirilmesi temin edilmek suretiyle topluma yararlı birer kişi olmaları temin edilecektir (48. Hükümet Programı, 1991).
53. Hükümet Programı II. Yılmaz Hükümeti (06.03.1996-28.06.1996)	Herkesin, yararlandığı ölçüde kamu hizmetlerinin bedelini ödemesi ilkesi esas alınacaktır. Bu ilkenin uygulanmasında, ödeme gücü olmayanlar ile sakat ve özürlüler korunacaktır. Sosyal politikaların hedefi de kaynağı da insandır; onun mutluluğu ve refahıdır. Bu hedefe ulaşmada en temel kurum ise ailedir. Ailenin güçlendirilmesi, neticede toplumun ve devletin güçlendirilmesidir. Bunun için yalnızca merkezi plan ve programlara değil, yerel yönetimlerle ve sivil kurumlarla işbirliğine zaruret vardır. Özellikle yaşlılara, kimsesizlere, korunmaya muhtaç çocuklara, sakat ve özürlülere, aile dışına itilmiş kadın ve çocuklara yönelik sosyal hizmet politikalarında bu yeni yaklaşım esas alınacaktır. Özürlüler için gerekli sosyal ve yasal düzenlemeler gerçekleştirilecektir (53. Hükümet Programı, 1996).
54. Hükümet Programı Erbakan Hükümeti (28.06.1996-30.06.1997)	Herkes devlet hizmetlerinden yararlandığı ölçüde bedel ödeyecek, bu prensibin uygulanmasında ödeme gücü olmayanlar, sakatlar, özürlüler ve kimsesizler korunacaktır. Özürlülerin topluma kazandırılması için sosyal ve yasal düzenlemelerin gerçekleştirilmesine önem verilecektir (54. Hükümet Programı, 1996).
55. Hükümet Programı III. Yılmaz Hükümeti (30.06.1997-11.01.1999)	Bedensel engellilerin toplumsal yaşamında sporun da yer alabilmesi için gereken her türlü önlem alınacaktır. Özürlülerin eğitim ve öğrenim olanaklarının çağdaş ülkeler düzeyine çıkarılması amacıyla gerekli düzenlemeler yapılacaktır. Özürlülere yönelik hizmetlerin düzenli, etkili verimli bir şekilde yürütülmesi temin edilecektir. Bu amaçla yasal ve idari tedbirler biran önce uygulamaya konulacaktır. Özürlülerle ilgili yasalarda mevcut düzenlemelere işlerlik kazandırılacak, özürlülere mesleki eğitim verecek merkezlerin kurulması sağlanacaktır. Böylece bu vatandaşlarımızın yaşamlarının kolaylaştırılması, günlük ekonomik ve sosyal yaşama aktif katılımlarının sağlanmasına zemin hazırlanacaktır (55. Hükümet Programı, 1997).
56. Hükümet Programı IV. Ecevit Hükümeti (11.01.1999-28.05.1999)	Özürlü yurttaşlarımızın ve yetişkinlerin eğitimine büyük önem verilecektir. Kimsesiz çocuklar ile kadınların ve bakıma muhtaç özürlüler ile yaşlıların sağlıklı ve güvenli bir yaşama kavuşmaları için devletin tüm olanakları seferber edilecektir. Özürlülerle ilgili yasal düzenlemeler hızla uygulamaya geçirilecektir (56. Hükümet Programı, 1999).
57. Hükümet Programı V. Ecevit Hükümeti (28.05.1999-18.11.2002)	Engellilerin, yaşlıların ve muhtaç durumdakilerin yaşama uyum sağlayabilmeleri için her çaba gösterilecektir. O arada, engellilerin istihdamı için getirilmiş olan yasal zorunluluklara uyulması sağlanacaktır. Kaynaştırmalı eğitimden yararlanamayan engelli çocuklarımıza yönelik temel eğitim kurumlarının sayısı süratle artırılabilecektir. Engelli gençlerimizin de üretken beceri kazanabilmeleri için meslekî-teknik eğitim olanaklarının bu gençlere de ulaşmasına özel bir önem verilecektir (57. Hükümet Programı, 1999).
58. Hükümet Programı Gül Hükümeti (18.11.2002-14.03.2003)	Çağımızın devlet anlayışında, özürlülerin kendi kendine yetmesi, belli bir bilgi ve kültür düzeyine ulaşması, meslek edinip üretken hale gelmesi ve çevresiyle sağlıklı ilişkiler kurarak toplumsal hayata katılmasının sağlanması devlete yüklenen anayasal bir görevdir. Devlet, özürlü vatandaşlarının eğitim, rehabilitasyon, sağlık, hukuk, yönetim gibi alanlardaki ihtiyaçlarını karşılamak suretiyle, başkalarına en az muhtaç olarak yaşamlarını sağlayacaktır. Bedensel ve zihinsel özürlüleri nedeniyle insanlar arasında ayırım yapılmasına izin verilmeyecektir" ilkesi, Hükümetimizin özürlülerle ilgili politikasının temelini oluşturacaktır. Bunların gerçekleştirilmesi için her türlü tedbir alınacaktır (58. Hükümet Programı, 2002).

HÜKÜMET PROGRAMI	AMAÇ VE HEDEFLER
59. Hükümet Programı I. Erdoğan Hükümeti (14.03.2003-29.08.2007)	Hükümetimiz, işsizleri, fakirleri, düşkünlere, hastaları, özürlleri gözetken, onların insan onuruna yakışacak şekilde yaşamalarını sağlayacak bir sosyal devlet anlayışını uygulamaya koyacaktır. Çağımızın devlet anlayışında, özürllerin kendi kendine yetmesi, belli bir bilgi ve kültür düzeyine ulaşması, meslek edinip üretken hale gelmesi ve çevresiyle sağlıklı ilişkiler kurarak toplumsal hayata katılmasının sağlanması devlete yüklenen anayasal bir görevdir. Devlet, özürllü vatandaşlarının, eğitim, rehabilitasyon, sağlık, hukuk, yönetim gibi alanlardaki ihtiyaçlarını karşılamak suretiyle, başkalarına en az muhtaç olarak yaşamalarını sağlayacaktır. Bedensel ve zihinsel özürleri nedeniyle insanlar arasında ayırım yapılmasına izin verilmeyecektir. Bu ilke, hükümetimizin özürllülerle ilgili politikasının temelini oluşturacaktır. Bunların gerçekleştirilmesi için her türlü tedbir alınacaktır (59. Hükümet Programı, 2003).
60. Hükümet Programı II. Erdoğan Hükümeti (29.08.2007-06.07.2011)	Çocuk, genç, yaşlı ve özürllülerimize verilen hizmetler katlanarak artmıştır. Özürllüler Kanunu çıkarılarak dünyadaki birçok ülkeye örnek olacak şekilde, toplumda özürllü bireylere hak ettikleri değer verilmiştir. Önümüzdeki dönemde, özürllüler konusunda yapılan reform niteliğindeki düzenlemelerin en iyi şekilde hayata geçirilmesi sağlanacaktır. Ayrıca, özürllülerimizin toplumla bütünleşmeleri, refah seviyelerinin, huzur ve mutluluklarının artırılması için önümüzdeki dönemde de yeni düzenlemeler yapmaya devam edilecektir. Özürllü vatandaşların istihdamını artırmak amacıyla, özel sektörde çalışan özürllülerin sosyal sigorta primleri hazine tarafından ödenecektir. İşverenlerin zorunlu özürllü istihdamında SSK işveren prim tutarı hazine tarafından karşılanacaktır (60. Hükümet Programı, 2007).
61. Hükümet Programı III. Erdoğan Hükümeti (06.07.2011-29.08.2014)	Bütün etnik gruplara, Müslim veya gayrimüslim, Sünni veya alevi, başörtülü veya başı açık, yoksul veya zengin, kadın veya erkek, engelli veya engelsiz, şu veya bu siyasi görüşten tüm vatandaşlara aynı nazarla bakıyor, her bir bireyin temel hak ve özgürlüğünü en ileri düzeyde hayata geçireceği bir ortamı hedefliyoruz. Toplumun bütün kesimlerini kucaklayan, özellikle kadın, çocuk, engelli ve yaşlı vatandaşlarımızın güvenlik hizmetlerine erişimini kolaylaştıran politikalar uygulamaya devam edilecektir. Hükümetimiz döneminde kamu ve özel sektördeki özürllü kontenjanlarının doldurulmasına yönelik tedbirleri almaya devam edilecektir. İstihdam imkânı bulamadığı için sosyal yardım olarak hayatını idame ettirmek zorunda olan vatandaşlarımızdan çalışabilir durumda olanların işgücü yetiştirme kurslarından ve işe yerleştirme hizmetlerinden öncelikle yararlanmalarını sağlayan uygulamalar kararlılıkla sürdürülecektir. Sosyal hizmet ve yardımlarda yeni kurulan Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı uhdesinde daha etkili yeni programlarla insanımıza ulaşılacaktır. Aile bütünlüğü içinde yaşlılara, engellilere, öğrencilere, dul ve yetimlere, yoksula sahip çıkılacaktır. Şehirlerin kültürel kimliklerinin geliştirilmesi ve vatandaşların kültürel ihtiyaçlarının dünya standartlarının üzerine çıkarılabilmesi için finansal destek sağlanacak, özellikle kadınlara, çocuklara, gençlere, yaşlılara, engellilere yönelik kurumsal düzenlemeler ve altyapı destekleri artırılabilecektir. Sosyal yardımlar, sosyal hizmetlerle eşzamanlı bir biçimde uygulanacaktır. Örneğin, engellisi olan bir aileye sosyal yardım verilirken, ailenin başvurusuna gerek kalmadan o ailedeki engelliye de gerekli rehabilitasyon hizmetleri verilecektir. Sosyal yardımlarda ailenin durumu esas olacaktır. Her aileye aynı tür ve aynı miktar yardımı yapmak yerine o ailedeki kişi sayısı, kişilerin yaşları, sağlık ve özürllülük durumları dikkate alınacaktır. Ailede çalışabilecek durumda ama çalışmayan kişiler varsa işgücü piyasasına yönlendirilecektir. Özel ilgi bekleyen kesimleri toplumun saygın, aktif ve üretken unsurları yapmak Hükümetimizin başlıca hedefidir. Önümüzdeki dönemde Türkiye'yi sosyal hizmet alanında evrensel yaklaşımlarla model ülke haline getireceğiz. Bakım hizmetlerinin profesyonelleştirilmesi, sosyal hizmetlere tüm vatandaşların kolay erişimini sağlayacak İnteraktif Sosyal Hizmet Sunumu, evsizlere yönelik hizmetlerin geliştirilmesi gibi alanlarda kamu hizmetleri güçlendireceğiz. Ailesi yanında bakılan engellilerimiz için aylık asgari ücret tutarında ödeme yapılmaktadır. İhtiyacı olan tüm engelli çocukların özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinden ücretsiz yararlanması sağlanmıştır. "Özürllü Sosyal Destek Programı" (ÖDES) ile engellilerin kendi projelerini hayata geçirmelerini sağlanmıştır. Özürllülerimize kendi evlerinde, özel kuruluşlarda ve SHÇEK'e bağlı kurumlarda bakım programları uygulanmıştır. Özürllülerin eğitim kurumlarına taşınması ve özel eğitim hizmeti programlarını uygulanmıştır. Önümüzdeki dönemde, engellilerimize başvurularına gerek kalmaksızın rehabilitasyon ve sosyal destek alanlarında Aile Sosyal Destek Programı (ASDEP) çerçevesinde hizmet verilecektir. Dört ilde pilot uygulama olarak başlayan Engelsiz Kent Projesi genişletilecektir. Uygun büyüklükteki yerel yönetimlerin özel durumdaki engellilerin taşınması için donanımlı araç bulundurmaları sağlanacaktır. Engelli, yaşlı, hareket kısıtlılığı olanlar gibi özel ilgi bekleyen kesimlerin kentsel hizmetlere erişimini kolaylaştıracacağız. Kamu hizmet binalarıyla kültürel ve sosyal tesislerin engelli kullanımına uygun projelendirilmesi sağlanacaktır. Engellilerin sosyal ve ekonomik hayatlarını daha kolay sürdürebilmeleri amacıyla eğitim, sağlık, barınma, ulaşım, iletişim ve çalışma şartlarına dair asgari standartların sağlandığı ve

HÜKÜMET PROGRAMI	AMAÇ VE HEDEFLER
	bu standartların ülke geneline yaygınlaştırıldığı, engellilerin sosyal dışlanmışlık duygusundan kurtulduğu bir Türkiye hedefliyoruz (61. Hükümet Programı, 2011).
62. Hükümet Programı I. Davutoğlu Hükümeti (29.08.2014-28.08.2015)	Adalet hizmet binalarının tasarımında avukatlar, engelli vatandaşlar ve diğer yararlanıcıların memnuniyetleri de hedeflenmiştir. Bu bağlamda, toplumun bütün kesimlerini kucaklayan, özellikle kadın, çocuk, engelli ve yaşlı vatandaşlarımızın güvenlik hizmetlerine erişimini kolaylaştıran politikaları uygulanmaya devam edecektir. Bu bağlamda öncelik verilen konulardan bir tanesi de özel yetenekli çocuklarımız ile engelli çocuklarımız olmuştur. Nitekim engellilerin eğitim ve rehabilitasyonuna ilişkin olarak 2006 yılından bugüne bütçemizden yaklaşık 8 milyar TL kaynak ayrılmıştır. İlave olarak hükümetlerimiz döneminde bugüne değin 1311 engelli öğretmenimiz bakanlık bünyesinde istihdam edilmiştir. Özel yetenekli çocuklarımıza ve engelli çocuklarımıza yönelik özel ilgi ve çalışmalarımız hükümetimiz döneminde de artarak devam edecektir. Engelli vatandaşlarımızın yaşamlarını kolaylaştırmak için kentlerimizin fiziki çevrelerini engellilere uygun hale getirmek amacıyla çeşitli projeler yürütülmektedir. Uygun büyüklükteki yerel yönetimlerin özel durumdaki engellilerin taşınması için donanımlı araç bulundurmalarını sağlanacaktır. Kamu hizmet binalarıyla kültürel ve sosyal tesislerin engelli kullanımına uygun projelendirilmesini sağlanacaktır. Engellilerin sosyal ve ekonomik hayatlarını daha kolay sürdürebilmeleri amacıyla eğitim, sağlık, barınma, ulaşım, iletişim ve çalışma şartlarına dair asgari standartların sağlandığı ve bu standartların ülke geneline yaygınlaştırıldığı, engellilerin sosyal dışlanmışlık duygusundan kurtulduğu bir Türkiye hedefliyoruz. Yaşlı, engelli ve yoksul vatandaşlara yönelik sunulan hizmetlerin kalitesini artırmaya ve bu hizmetleri çeşitlendirip yaygınlaştırmaya önümüzdeki dönemde de devam edeceğiz. Bu doğrultuda, imar mevzuatı günün ihtiyaçlarına uygun olarak revize edilecektir. Kentsel tasarım ilkeleri ve uygulamaları engelli, yaşlı, hareket kısıtlılığı olanlar gibi özel ilgi bekleyen kesimlerin hizmetlere erişimini kolaylaştırmak üzere geliştirilecektir (62. Hükümet Programı, 2014).
64. Hükümet Programı III. Davutoğlu Hükümeti (24.10.2015-24.05.2016)	Adalet sisteminde kadınlar, çocuklar ve engellilere yönelik kolaylaştırıcı uygulamaları hayata geçirilecektir. Toplumun bütün kesimlerini kucaklayan, özellikle kadın, çocuk, engelli ve yaşlı vatandaşlarımızın güvenlik hizmetlerine erişimini kolaylaştıran politikaların uygulanmasına devam edilecektir. Engelli genç ve çocukların kısa süreli gündüz ve yatılı bakımı için güvenli bir biçimde bırakılabilecekleri 'Engelli Yaşam Merkezleri' kurulacaktır. Engelli genç ve çocukların gün içerisinde sosyal faaliyet yapabilmelerine imkân verecek şekilde gençlik merkezlerinde ortam oluşturulacaktır. Engellilere özel Bilgi ve İletişim Teknolojileri yazılım ve donanımlarının yaygınlaştırılması sağlanacaktır. Engellilerin bilgi ve iletişim teknolojilerine erişim imkânları artırılacaktır. Engelli gençlerin yaşamlarını kolaylaştırmak, toplumla bütünleşmelerini sağlamak amacıyla gerekli fiziksel ve sosyal altyapılar güçlendirilmeye devam edilecektir. Toplumsal alan ve hizmetler, engelli genç bireylerin katılımına olanak verecek şekilde düzenlenecektir. Kentsel tasarım ilkeleri ve uygulamaları engelli, yaşlı, hareket kısıtlılığı olanlar gibi özel ilgi bekleyen kesimlerin hizmetlere erişimini kolaylaştırmak üzere geliştirilecektir (64. Hükümet Programı, 2015).
65. Hükümet Programı Yıldırım Hükümeti (24.05.2016-Görevde)	Adalet sisteminde kadınlar, çocuklar ve engellilere yönelik kolaylaştırıcı uygulamaları hayata geçirilecektir. Toplumun bütün kesimlerini kucaklayan, özellikle kadın, çocuk, engelli ve yaşlı vatandaşlarımızın güvenlik hizmetlerine erişimini kolaylaştıran politikalar uygulamaya devam edilecektir. Engelli genç ve çocukların kısa süreli gündüz ve yatılı bakımı için güvenli bir biçimde bırakılabilecekleri 'Engelli Yaşam Merkezleri' kurulacaktır. Engelli genç ve çocukların gün içerisinde sosyal faaliyet yapabilmelerine imkân verecek şekilde gençlik merkezlerinde ortam oluşturulacaktır. Engellilere özel Bilgi ve İletişim Teknolojileri yazılım ve donanımlarının yaygınlaştırılması sağlanacaktır. Engellilerin bilgi ve iletişim teknolojilerine erişim imkânları artırılacaktır. Engelli gençlerin yaşamlarını kolaylaştırmak, toplumla bütünleşmelerini sağlamak amacıyla gerekli fiziksel ve sosyal altyapılar güçlendirilmeye devam edilecektir. Toplumsal alan ve hizmetler, engelli genç bireylerin katılımına olanak verecek şekilde düzenlenecektir. Kentsel tasarım ilkeleri ve uygulamaları engelli, yaşlı, hareket kısıtlılığı olanlar gibi özel ilgi bekleyen kesimlerin hizmetlere erişimini kolaylaştırmak üzere geliştirilecektir (65. Hükümet Programı, 2016).

Programında engellilere yönelik politika amaç ve hedefi bulunmayan 38 Hükümet ise şunlardır:

1. Hükümet (I. İnönü Hükümeti) 30.10.1923-06.03.1924, 2. Hükümet (II. İnönü Hükümeti) 06.03.1924-22.11.1924, 3. Hükümet (Okyar Hükümeti) 22.11.1924-03.03.1925, 4. Hükümet (III. İnönü Hükümeti) 03.03.1925-01.11.1927, 5. Hükümet

(IV. İnönü Hükümeti) 01.11.1927-27.09.1930, 6. Hükümet (V. İnönü Hükümeti) 27.09.1930-04.05.1931, 7. Hükümet (VI. İnönü Hükümeti) 04.05.1931-01.03.1935, 8. Hükümet (VII. İnönü Hükümeti) 01.03.1935-01.11.1937, 9. Hükümet (I. Bayar Hükümeti) 01.11.1937-11.11.1938, 10. Hükümet (II. Bayar Hükümeti) 11.11.1938-25.01.1939, 11. Hükümet (I. Saydam Hükümeti)

25.01.1939-03.04.1939, 12. Hükümet (II. Saydam Hükümeti) 03.04.1939-09.07.1942, 13. Hükümet (I. Saraçoğlu Hükümeti) 09.07.1942-09.03.1943, 14. Hükümet (II. Saraçoğlu Hükümeti) 09.03.1943-07.08.1946, 15. Hükümet (Peker Hükümeti) 07.08.1946-10.09.1947, 16. Hükümet (I. Saka Hükümeti) 10.09.1947-10.06.1948, 17. Hükümet (II. Saka Hükümeti) 10.06.1948-16.01.1949, 18. Hükümet (Günaltay Hükümeti) 16.01.1949-22.05.1950, 19. Hükümet (I. Menderes Hükümeti) 22.05.1950-09.03.1951, 20. Hükümet (II. Menderes Hükümeti) 09.03.1951-17.05.1954, 21. Hükümet (III. Menderes Hükümeti) 17.05.1954-09.12.1955, 22. Hükümet (IV. Menderes Hükümeti) 09.12.1955-25.11.1957, 23. Hükümet (V. Menderes Hükümeti) 25.11.1957-27.05.1960, 24. Hükümet (I. Gürsel Hükümeti) 27.05.1960-05.01.1961, 25. Hükümet (II. Gürsel Hükümeti) 05.01.1961-20.11.1961, 26. Hükümet (VIII. İnönü Hükümeti) 20.11.1961-25.06.1962, 27. Hükümet (IX. İnönü Hükümeti) 25.06.1962-25.12.1963, 28. Hükümet (X. İnönü Hükümeti) 25.12.1963-20.02.1965, 29. Hükümet (Ürgüplü Hükümeti) 20.02.1965-27.10.1965, 33. Hükümet (I. Erim Hükümeti) 26.03.1971-11.12.1971, 34. Hükümet (II. Erim Hükümeti) 11.12.1971-22.05.1972, 35. Hükümet (Melen Hükümeti) 22.05.1972-15.04.1973,

36. Hükümet (Talu Hükümeti) 15.04.1973-26.01.1974, 38. Hükümet (Irmak Hükümeti) 17.11.1974-31.03.1975, 49. Hükümet (VII. Demirel Hükümeti) 21.11.1991-25.06.1993, 50. Hükümet (I. Çiller Hükümeti) 25.06.1993-05.10.1995, 51. Hükümet (II. Çiller Hükümeti) 05.10.1995-30.10.1995 ve 52. Hükümet (III. Çiller Hükümeti) 30.10.1995-06.03.1996 (Türkiye Büyük Millet Meclisi, 2016).

3.2. Amaç ve Hedeflerin Belirlenen Sorun Alanlarındaki Dağılımı

Başta engelliler olmak üzere, engelli aileleri ve onlara bakmakla yükümlü olanlar günlük hayatta çok sayıda sıkıntı ve zorluklarla karşılaşmaktadır. Dolayısıyla bu sorunların tek tek ele alınarak değerlendirilmesi mümkün değildir. Bu bakımdan, engellilerin temel hak ve özgürlükleri ve engellilere yönelik politikalar göz önüne alınarak, mevcut sorunların yoğunlaştığı, “ayrımcılık yasağı ve eşitlik, erişilebilirlik, istihdam, eğitim, sağlık ve rehabilitasyon, sosyal yardım, mevzuat ve kurumsal yapı” olmak üzere, sekiz alan belirlenmiştir. Tablo-2’de Hükümet Programlarında taahhüt edilen amaç ve hedeflerin, belirlenen bu sorun alanlarına ilişkin dağılımı gösterilmiştir.

Tablo 2: Hükümet Programlarındaki Amaç ve Hedeflerin Sorun Alanlarına İlişkin Dağılımı

Hükümet Programları	Ayrımcılık Yasağı ve Eşitlik	Erişilebilirlik	İstihdam	Eğitim	Sağlık ve Rehabilitasyon	Sosyal Yardım	Mevzuat	Kurumsal Yapı
30. Hükümet Programı						✓		
31. Hükümet Programı			✓	✓	✓	✓		
32. Hükümet Programı					✓	✓		
37. Hükümet Programı						✓		✓
39. Hükümet Programı			✓			✓		
40. Hükümet Programı			✓	✓		✓		
41. Hükümet Programı						✓		
42. Hükümet Programı			✓		✓	✓		
43. Hükümet Programı						✓	✓	
44. Hükümet Programı						✓		
45. Hükümet Programı					✓	✓		
46. Hükümet Programı					✓	✓		
47. Hükümet Programı			✓					✓
48. Hükümet Programı				✓		✓		✓
53. Hükümet Programı						✓	✓	
54. Hükümet Programı						✓	✓	
55. Hükümet Programı		✓		✓			✓	✓
56. Hükümet Programı				✓		✓	✓	
57. Hükümet Programı		✓	✓	✓				
58. Hükümet Programı	✓	✓		✓	✓		✓	✓
59. Hükümet Programı	✓	✓		✓	✓	✓	✓	✓
60. Hükümet Programı		✓	✓			✓	✓	
61. Hükümet Programı	✓	✓	✓	✓	✓	✓		✓
62. Hükümet Programı	✓	✓	✓	✓	✓		✓	
64. Hükümet Programı	✓	✓						✓
65. Hükümet Programı	✓	✓						✓

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Elde edilen veriler ve bulgular değerlendirildiğinde şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır:

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu güne, 65 hükümet göreve gelmiştir. Bunlardan sadece 63. Hükümetin, seçim hükümeti olması nedeniyle, bir programı bulunmamaktadır.

Diğer 64 Hükümet Programı'ndan ise sadece 26'sında engellilere yönelik politika amaç ve hedefi bulunmaktadır. Programlarında engellilere yönelik politika amaç ve hedefi bulunmayan 38 Hükümet vardır.

Tarihsel süreç göz önüne alındığında programlarında engellilere yönelik her hangi bir amaç veya hedef bulunmayan hükümetlerin birtakım ortak veya benzer özelliklerinin bulunduğu gözlenmektedir. Öncelikle, bunlardan 29'u aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti döneminde kurulmuş ilk 29 hükümettir. Bu hükümetler, ulus olarak bir milli mücadeleden çıkmış ve topyekûn siyasal, sosyal, ekonomik ve hukuksal bütünlüğünü ve gelişimini sağlamaya çalışan yeni kurulmuş bir devletin yönetimine gelmişlerdir. Dolayısıyla bir taraftan imkânlar kısıtlı, diğer yandan da öncelikler farklıdır. Bu durum Hükümet Programlarından da açıkça anlaşılmaktadır.

Diğer 9 hükümet ise ülke çapında siyasal, sosyal ve ekonomik krizlerin yoğun olduğu dönemlerde iş başına gelmişlerdir. Örneğin 33. Hükümet 12 Mart 1971 Askeri Muhtırası'ndan, 38. Hükümet 20 Temmuz 1974 Kıbrıs Barış Harekati'nden sonra kurulan ilk hükümetlerdir. 50, 51 ve 52. Hükümetler de yine ülkede ekonomik ve siyasal istikrarsızlığın yoğun olduğu bir dönemde görev almışlardır.

Hükümet Programlarında engellilere yönelik politika amaç ve hedefleri taahhüt eden ilk hükümet 27.10.1965-03.11.1969 tarihleri arasında görev yapan 30. Hükümet yani I. Demirel Hükümeti'dir.

Hükümet Programlarındaki amaç ve hedeflerin engellilerin sorun alanlarına göre dağılımına bakıldığında ilk sırayı sosyal yardımlar almaktadır. Ardından sağlık ve rehabilitasyon, eğitim, mevzuat, kurumsal yapı, istihdam, erişilebilirlik ve ayrımcılık yasağı ve eşitlik gelmektedir.

58. Hükümet ile birlikte engellilik alanı Hükümet Programlarında daha fazla yer almıştır. Özellikle 61. ve 62. Hükümet Programlarında, belirlenen sorun alanlarının hemen hemen tamamına ilişkin amaç ve hedeflerin bulunduğu görülmektedir.

55. Hükümet Programı (1997) ile birlikte erişilebilirlik, 58. Hükümet Programı (2002) ile birlikte ise ayrımcılık yasağı ve eşitlik alanları ilk kez hükümet programlarında yer almıştır. 61. Hükümet Programı'ndan sonra bu alanlara ilişkin amaç ve hedefler tüm programlarda yer almıştır.

64. ve 65. Hükümet Programlarında yer alan engellilere yönelik amaç ve hedeflerde sorun alanları itibariyle bir

azalma olduğu görülmektedir. Ancak bu programlarda amaç ve hedefler açısından ayrımcılık yasağı ve eşitlik ile erişilebilirlik alanlarına daha fazla vurgu yapılmıştır.

Hükümet programları genel olarak ele alındığında, engellilerin sorunlarına ilişkin öncelikli amaç ve hedefler, sosyal yardımların ve sosyal hizmetlerin artırılması ve geliştirilmesidir. Günümüzde ulusal ve uluslararası alanda engelli politikalarını belirleyen model sosyal model ve hak temelli yaklaşımdır. Bu bağlamda ayrımcılık yasağı ve eşitlik ile erişilebilirlik gibi günümüz engelli haklarının temel ilkelerinin hükümet programlarına oldukça geç bir tarihte girdiği görülmektedir.

58. Hükümet Programından itibaren engellilik alanında medikal model yerine, sosyal model ve hak temelli yaklaşımın benimsendiği ve engellilere yönelik politika taahhütlerinin çeşitlendiği görülmektedir. Bu değişimin ilk örneği 59. Hükümet döneminde çıkarılan 5378 sayılı Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun'dur.

60. Hükümet döneminde, 2008 yılında, BM Engelli Hakları Sözleşmesi'nin kabul edilmesi; 2011 yılında, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın kurularak, Özürlü ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün oluşturulması; 61. Hükümet döneminde 2013 yılında 6462 sayılı Kanun ile 5378 sayılı Kanun'un da değişikliğe gidilerek uluslararası standartların kabul edilmesi; yine 6462 sayılı Kanun ile bir takım kanun ve kanun hükmünde kararnamede yer alan "özürlü, sakat ve çürük" ibarelerinin kaldırılarak "engelli" ibaresinin konulması gibi somut politika örnekleri de, hükümet programlarındaki taahhütlerin uygulamaya geçirilmeye çalışıldığı birer göstergesidir.

Bu noktada vurgulanması gereken önemli bir husus, giriş bölümünde de belirtildiği üzere Türkiye'de engelli politikalarının önemli bir özelliğinin, bu politikaların öncelikle uluslararası alanda çeşitli şekillerde kabul edilip onaylanması, daha sonra iç mevzuata konu olmasıdır (Kolat, 2010: 187).

Bu bağlamda, BM'nin bu alanda attığı adımlar bir tarafa, özellikle Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyelik sürecinin getirdiği sorumlulukların, Türkiye'nin engelli politikalarını da oldukça yoğun bir şekilde etkilediği yadsınamaz bir gerçektir. Bu durum özellikle 58. Hükümet Programı ve devamındaki programlarda da açıkça görülmektedir.

Bununla birlikte hükümet programlarının, ülkenin o gün içerisinde bulunduğu sosyal, siyasal, ekonomik ve toplumsal durumu da açık bir şekilde yansıttığı, bir başka gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle programlarında engellilere yönelik taahhütlerin bulunmadığı hükümetler ile engellilere yönelik geniş düzenlemelerin taahhüt edildiği hükümetlerin göreve geldikleri dönemler incelendiğinde, bu husus net bir şekilde görülmektedir.

KAYNAKÇA

1. ARIKAN, Ç. (2002). “Sosyal Model Çerçevesinde Özürlülüğe Yaklaşım”, *Ufuk Ötesi Bilim Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, ss. 11-25.
2. AYSOY, M. (2004). *Avrupa Birliği Sürecinde Özürlüler Politikası*, Açık Kitaplar, İstanbul.
3. BARNES, C. (2012). *The Social Model Of Disability: Valuable or Irrelevant?* <http://www.mcgill.ca/files/osd/TheSocialModelofDisability.pdf>, 11.04.2014.
4. BEAULAUER, R. L. ve TAYLOR, S. H. (2007). “Social Work Practice With People With Disabilities In The Era Of Disability Rights”, *Psychological And Social Impact Of Illness And Disability (5th Edition)*, (Ed.) DELL, A. E. O. ve POWER P. W., Springer Publishing Company, New York, ss. 53-75.
5. BRADDOCK, D. L. ve PARİSH, S. (2011). “Sakatlığın Kurumsal Tarihi”, *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak (içinde)*, D. Bezmez vd. (Der.), F. B. Aydar (Çev.), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s.s. 101-186.
6. BRICOUT, J. C. vd. (2004). “Linking Models of Disability For Children With Developmental Disabilities”, *Journal Of Social Work In Disability & Rehabilitation*, Vol. 3 (4), ss. 45-67, http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1300/J198v03n04_04#U0fgo6IWwZQ, 11.04.2014.
7. BURCU, E. (2007). *Türkiye’de Özürlü Birey Olma: Temel Sosyolojik Özellikleri ve Sorunları Üzerine Bir Araştırma*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara.
8. COOPER, J. (2000). “Improving The Civil Rights Of People With Disabilities Through International Law”, *Law Rights And Disability*, (Ed.) COOPER, J., Jessica Kingsley Publishers, London, ss. 59-81.
9. ÇAĞLAR, S. (2009). *Uluslararası Hukuk ve Türk Hukuk Sisteminde Engellilerin Eğitim Hakkı ve Devlet Yükümlülükleri*, Beta Yayınları, İstanbul.
10. ÇEVİK, H. H. ve DEMİRCİ, S. (2008). *Kamu Politikası: Kavramlar, Aktörler, Süreç, Modeller, Karar Verme, Seçkin Yayınları*, Ankara.
11. DRAKE, R. F. (1999). *Understanding Disability Policies*, Mcmillan Press, London.
12. DUVERGER, M. (1971). *Politikaya Giriş*, S. Tiryakioğlu (Çev.), Varlık Yayınları, İstanbul.
13. DYE, T. R. (2005). *Understanding Public Policy*, Eleventh Edition, Pearson Prentice Hall, New Jersey.
14. ENGELLİ HAKLARINA İLİŞKİN SÖZLEŞME (2006). http://www.un.org/disabilities/documents/convention/convention_accessible_pdf, 08.04.2014.
15. GERSTON, L. N. (2004). *Public Policy Making: Process And Principles*, Second Edition, M.E. Sharpe, New York.
16. GÖKMEN, F. (2007). “Türkiye’de Özürlü Haklarının Gelişimi”, *Öz-Veri Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, ss. 1085-1106.
17. GÜNEYSU, G. (2013). “Birleşmiş Milletler Sisteminde İnsan Haklarının Korunması”, *Temel İnsan Hakları Bilgisi-II*, (Ed.) AVCI, M., Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, ss. 2-23.
18. KALAYCIOĞLU, E. (1984). *Çağdaş Siyasal Bilim*, Beta Basın Yayın, İstanbul.
19. KAPANİ, M. (1996). *Politika Bilimine Giriş*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
20. KOLAT, S. (2010). *Avrupa Birliği Sosyal Politikası Çerçevesinde Özürlülere Yönelik Ayrımcılıkla Mücadele ve Türkiye’deki Yansımaları*, Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
21. KRAFT, M.E. ve FURLONG, S. R. (2007). *Public Policy: Politics, Analysis And Alternatives*, Second Edition, CQ Press, Washington DC.
22. LANG, R. (2007). “The Development And Critique Of The Social Model Of Disability”, *Working Paper*, Leonard Cheshire Disability And Inclusive Development Centre, <http://www.ucl.ac.uk/lc-ccr/centrepublishations/workingpapers/ray>, 12.04.2014.
23. ÖZBUDUN, E. (1983). *Siyasal Partiler*, 4. Bası, Ankara üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara.
24. ÖZİDA (2001). *Özürlüler İçin Ülke Raporu: 1995-2000*, Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
25. ÖZİDA ve DİE (2004). *Türkiye Özürlüler Araştırması 2002*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara.
26. PFEIFFER, D. (2005). “The Conceptualization of Disability”, *Ending Disability Discrimination: Strategies For Social Workers*, (Ed.) MAY, G. E. ve RASKE M. E., Pearson Education, Boston.
27. RIPLEY, R. B. ve FRANKLİN, G. A. (1991). *Congress, The Bureaucracy And Public Policy*, Fifth Edition, Brooks/Cole Publishing Company, California.
28. SEYYAR, A. (2008). “Sosyal Siyaset Ekseninde Yerel Özürlüler Politikası: Özürlü dostu Yerel sosyal Politikalar”, *Yerel Siyaset Dergisi*, Sayı 27, ss. 80-85, <http://www.sosyalsiyaset.net/documents/makale.asp>, (21.04.2014).
29. SHAKESPEARE T. ve WATSON, N. (2011). “Farkı Yaratmak: Sakatlık Siyaset ve Tanınma”, *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak (içinde)*, D. BEZMEZ vd. (Der.), F. B. AYDAR

- (Çev.), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s.s. 387-414.
30. TÜİK (2011). “Nüfus ve Konut Araştırması 2011”, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=15843>, 23.10.2016.
31. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ (2016). “Hükümetler ve Programları”, https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/e_kaynaklar_kutuphane_hukümetler.html, 01.11.2016.
32. ÜNAL, Ş. (1994). “İnsan Haklarının Tarihi Felsefi ve Hukuki Temelleri”, Ankara Barosu Dergisi, Sayı 1, ss. 41-74.
33. WHO (2011a). “Dünya Engellilik Raporu: Yönetici Özeti”, <http://siteresources.worldbank.org/TURKEYINTURKISHEXTN/Resources/455687-1328710754698/YoneticiOzeti.pdf>, 07.04.2014.
34. WHO (2011b). “World Report On Disability”, http://www.who.int/disabilities/world_report/2011/report.pdf, 09.04.2014.
35. YANIK, M. (2008). “1982 Anayasası'nın İnsan Hakları Anlayışının Uluslararası Belgeler ve Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Değerlendirilmesi”, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt XII, Sayı 1-2, ss. 1133-1161.
36. 30. HÜKÜMET PROGRAMI (1965), <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP30.htm>, 07.11.2016.
37. 31. HÜKÜMET PROGRAMI (1969), <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP31.htm>, 07.11.2016.
38. 32. HÜKÜMET PROGRAMI (1970), <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP32.htm>, 07.11.2016.
39. 37. HÜKÜMET PROGRAMI (1974), <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP37.htm>, 08.11.2016.
40. HÜKÜMET PROGRAMI (1975), <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP39.htm>, 08.11.2016.
41. HÜKÜMET PROGRAMI (1977), <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP40.htm>, 08.11.2016.
42. HÜKÜMET PROGRAMI (1977), <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP41.htm>, 08.11.2016.
43. HÜKÜMET PROGRAMI (1978), <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP42.htm>, 08.11.2016.
44. HÜKÜMET PROGRAMI (1979), <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP43.htm>, 08.11.2016.
45. HÜKÜMET PROGRAMI (1980), <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP44.htm>, 08.11.2016.
46. HÜKÜMET PROGRAMI (1983), <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP45.htm>, 10.11.2016.
47. HÜKÜMET PROGRAMI (1987), <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP46.htm>, 10.11.2016.
48. HÜKÜMET PROGRAMI (1989), <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP47.htm>, 10.11.2016.
49. HÜKÜMET PROGRAMI (1991), <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP48.htm>, 10.11.2016.
50. 53. HÜKÜMET PROGRAMI (1996), <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP53.htm>, 14.11.2016.
51. 54. HÜKÜMET PROGRAMI (1996), <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP54.htm>, 14.11.2016.
52. 55. HÜKÜMET PROGRAMI (1997), <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP55.htm>, 14.11.2016.
53. 56. HÜKÜMET PROGRAMI (1999), <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP56.htm>, 14.11.2016.
54. 57. HÜKÜMET PROGRAMI (1999), <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP57.htm>, 14.11.2016.
55. 58. HÜKÜMET PROGRAMI (2002), <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP58.htm>, 14.11.2016.
56. 59. HÜKÜMET PROGRAMI (2003), <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP59.htm>, 17.11.2016.
57. 60. HÜKÜMET PROGRAMI (2007), <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP60.htm>, 17.11.2016.
58. 61. HÜKÜMET PROGRAMI (2011), <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP61.htm>, 17.11.2016.
59. 62. HÜKÜMET PROGRAMI (2014), www.akparti.org.tr/upload/documents/62nciHukümetProgrami.pdf, 21.11.2016.
60. 64. HÜKÜMET PROGRAMI (2015), <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/64.-hukümet-programi/80720#1>, 22.11.2016.
61. 65. HÜKÜMET PROGRAMI (2016), <https://www.akparti.org.tr/site/haberler/65.-hukümet-programi/84149#1>, 23.11.2016